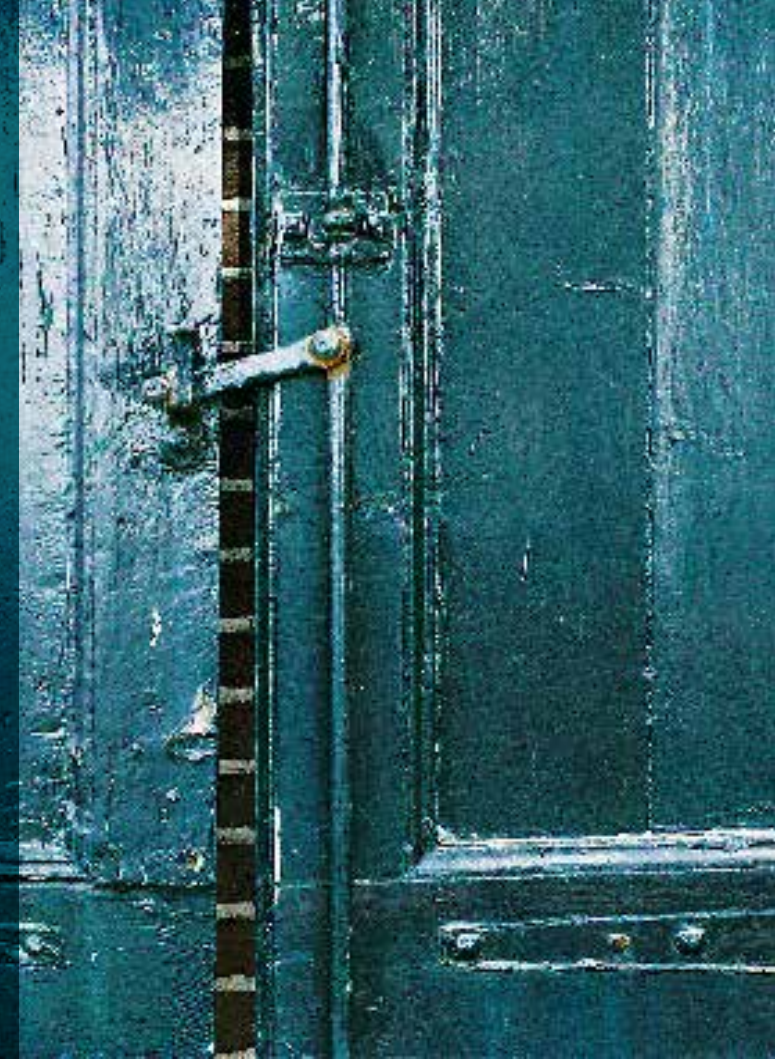

De geschiedenis van het hoogstamfruit
in de IJsselvallei
fruitteelt, tientallen jaren een
bloeiende bedrijfstak

isbn 90 78335 07 6

STICHTING IJsselhoeven

deel 5 van de IJsselhoevendocumentatie
IJsselhoeven in de IJsselvallei
behoud door verandering

Inhoud van de IJsselhoevendocumentatie

1. Een overzicht van de IJsselhoevendocumentatie, het project 'IJsselhoeven, schakelen en verbinden' en de Stichting IJsselhoeven welke informatie hebben we, wat heeft de Stichting IJsselhoeven gedaan en hoe gaan we verder?
2. Atlas van de IJsselhoeven
een atlas met kaarten, foto's van de boerderijen in de IJsselvallei, op CD
3. Minne aan de Rivier
een essay over het gewone, het bijzondere van de goede kant van de IJsselvallei
4. De historie van de landbouw en de hoeven in de IJsselvallei de IJsselhoeven als getuigen van een rijk agrarisch verleden
5. De geschiedenis van het hoogstamfruit in de IJsselvallei
fruitteelt, tientallen jaren een bloeiende bedrijfstak
6. Verhalen over de IJsselhoeven en de IJsselvallei
drie verhalen opgetekend door bewoners in het gebied
7. De noordelijke IJsselvallei: identiteit en ontwikkeling
wat zijn de kernkwaliteiten van het gebied?
8. Een beschrijving van de IJsselhoeve en het erf
de uitkomsten van de hoevegesprekken: kenmerken van IJsselhoeven en erven
9. Nieuwe ontwerpen voor boerderijen en erven in de IJsselvallei
de resultaten van de bijeenkomsten 'ontwerpen aan boerderijen' en 'ontwerpen aan erven en tuinen'
10. Onderhoud en behoud van boerderijen
een onderhoudswijzer voor de IJsselhoeven
11. Handreikingen bij boerderijonderzoek en bij functieverandering
Adressen
handige informatie

Het project 'IJsselhoeven, schakelen en verbinden' is mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Belvédère programma, de provincie Overijssel, de provincie Gelderland, de gemeente Voorst, de gemeente Epe, de gemeente Olst-Wijhe, het Prins Bernhard Cultuurfonds Overijssel, het Innovatiefonds van Het Oversticht en de inzet van vrijwilligers en bewoners.

De geschiedenis van het hoogstamfruit in de IJsselvallei

fruitteelt, tientallen jaren
een bloeiende bedrijfstak

artikel geschreven naar aanleiding van het project
'een nieuwe toekomst voor hoogstamfruit in de IJsselvallei'
door Jetse Hartmans, Afke Wullink en Ton van Marle
in opdracht van de Stichting IJsselhoeven

deel 5 van de IJsselhoevendocumentatie

Uitgave Stichting IJsselhoeven, Veessen
januari 2006

Auteur:

Jetse Hartmans

met bijdragen van Afke Wullink en Ton van Marle

Foto's:

foto omslag: Lies Holstein, HX

eigen collectie Stichting IJsselhoeven

Oudheidkundige Kring Voorst pg 3, 4, 5, 6, 7

Eindredactie:

werkgroep IJsselhoeven, Paula van Houten

Ontwerp en opmaak:

Jos Hendrix, Groningen

Drukwerk:

Scholma Druk BV, Bedum

ISBN 90 78335 07 6

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

© Stichting IJsselhoeven, Veessen, januari 2006
www.ijsselhoeven.nl

HOOGSTAMFRUIT IN DE IJSSELVALLEI

De fruitteelt in de IJsselvallei heeft zich vooral vanaf ongeveer 1900 ontwikkeld. Op kaarten van rond 1850 zien we wel, verspreid over het gebied, kleine boomgaarden, maar die zijn nog niet zo algemeen. Vanaf begin 1900 komt hier verandering in: een behoorlijke uitbreiding als gevolg van de ruimere binnenlandse consumptie en de toegenomen export met dientengevolge goede prijzen voor het fruit. Bij bijna iedere boerderij werden fruitboomgaarden aangeplant, variërend van 0,5 ha tot 7-8 ha. De meeste boomgaarden ontstonden op de vruchtbare stroomruggen dicht langs de rivier, zowel binnen- als buitendijks. Soms ook op de lagere komklei, maar dan werden de bomen op handmatig aangelegde ruggen geplant. De belangrijkste tak van de boerenbedrijven was in die tijd de akkerbouw, maar de fruitteelt werd daarnaast in die periode een belangrijke tweede activiteit, waarbij de veehouderij het bedrijf completeerde.

De verschillende activiteiten vulden elkaar overigens heel goed aan. In de boomgaard liepen vaak koeien of ander vee te grazen. Niet iedere boer was daar altijd even enthousiast over in verband met vraatschade aan jonge bomen. En wanneer de appels begonnen te vallen konden de koeien, als ze er te veel van vraten, dronken worden waarna ze van de melk afraakten. Om schade te voorkomen werd ook wel een touw aan een poot en de kop gebonden, zodat ze wel konden grazen maar niet bij de takken konden komen. Een ander voorbeeld van dubbel gebruik was het snoeihout dat voor het stoken van de fornuizen (riezebos) werd gebruikt en daarnaast als ondergrond voor de hooi- en zaadbergen.

De opkomst van de fruitteelt was dus een economisch verhaal. Het was goed voor de werkgelegenheid en het paste goed in de arbeidsspreiding. In die periode ontstonden daardoor in het gebied ook de coöperatieve fruitveilingen in resp. Wijhe, Olst (1921-1967) en Deventer (1906-1986) en later Twello. Het fruit werd

vaak via zogenaamde boomgaardveilingen of boomgaardverpachting bij inschrijving verkocht, waarbij meestal voor eigen gebruik bomen gemerkt werden die buiten de inschrijving werden gehouden. Verder werden bij die inschrijvingen andere zaken geregeld, bijvoorbeeld of de boomgaard beweid werd en tot welke datum het vee kon blijven lopen, wanneer het fruit uiterlijk verwijderd moest zijn, wie bijvoorbeeld de kosten van het vervoer moest betalen, etc. De koper was altijd zelf verantwoordelijk voor het plukken van het fruit. Waren het kopers uit de streek, dan kwamen de plukkers ook uit de streek. Maar veel kopers kwamen uit de Betuwe en die namen hun eigen plukkers mee, vaak hele gezinnen die vervolgens in de schuur of op de deel bleven overnachten. Vóór het ontstaan van de veilingen werd het fruit overal op de markten te koop aangeboden, waartoe het in grote fruitmanden werd aangevoerd.

Om een indruk te geven van de omvang van de fruitteelt in de IJsselstreek volgen nu wat cijfers.

In 1948 was de betaalde oppervlakte fruit in de IJsselstreek totaal 2.432 ha. Ter vergelijking: Over- en Nederbetuwe samen 12.200 ha, Zuid-Limburg 12.200 ha, Utrecht 6.479 ha.

De verdeling naar soort gewas: 1.981 ha appels, 282 ha peren, 127 ha pruimen, 41 ha kersen, overig 1 ha en kleinfruit 10 ha.

De totale veilingomzetten in Nederland bedroegen in 1948 fl. 145 miljoen. De veiling Deventer en Omstreken realiseerde daarvan fl. 1.315.000, de coöperatieve fruitveiling IJsselstreek te Olst fl. 281.000 en de coöperatieve fruitveiling Rechter-IJsseloever te Wijhe fl. 259.000.

De gemiddelde fruitopbrengst per ha in Nederland bedroeg in de periode 1933-1948 aan appels 3.400 kg, peren 5.200 kg en kersen 2.100 kg, terwijl op een goed geleid bedrijf in 1948 de opbrengst respectievelijk 14.000, 14.000 en 6.000 kg.

bedroeg. Dit geeft globaal een beeld van de vooruitgang die door scholing, onderzoek en voorlichting bereikt werd.

Het fruit dat op de boerderijen zelf verwerkt werd, kon tot de winter in de schuur opgeslagen worden. Vervolgens werd het gesorteerd, het ging dan “op de ladder” zoals men dat noemde. Een ladder werd op 2 opgestapelde kisten gelegd om zo een soort werkbank te krijgen. Vervolgens werden de appels stuk voor stuk uitgesorteerd in diverse maten (de goede grotere in huishoud 1 en huishoud 2), de kleintjes apart voor de verkoop en het afval oftewel kroet genaamd ging weg voor industriële verwerking (jeneverstokerijen in Duitsland of Frankrijk) of werd aan de koeien gevoerd. De goede maten gingen naar de veilingen die de kwaliteit controleerden en de afzet verzorgden; voor export moest er speciaal ingepakt worden in papier of karton. Voor de kerstdagen was er de kerstveiling waarbij de appels per stuk ingepakt werden voor een mooie presentatie. Eerder werd daar de sterappel en later de mooie rode jonathan voor gebruikt.

Grootschalige industriële verwerking heeft in de IJsselstreek niet echt plaatsgevonden. In Veessen heeft een appelstroopfabriekje gestaan aan de dijk. De bekende vleesbedrijven Meester in Wijhe en Olba in Olst hebben ook appelmoes en kersen op sap geproduceerd, maar niet op een grote schaal en alleen als het fruit laag geprijsd was. Een andere toepassing nog was het gedroogde product, waar in de oorlog een bedrijf uit Dokkum appels voor opkocht. Drogen werd thuis wel vaak gedaan: zelf schillen en in partjes snijden en vervolgens laten drogen, waar iedereen zijn eigen oplossing wel voor had. Bij de drogerij Krucodo in Elburg of in de plaatselijke steenfabrieken bijvoorbeeld werd het product in een kussensloop 1 tot 2 weken op de warme ovens gelegd.

Het assortiment was tamelijk uitgebreid, maar de belangrijkste soorten appels waren de Sterappel, de Schone van Boskoop, Lemoen, Notaris, Yellow Transparant,

Jonathan, Groninger Kroon, Present van Engeland, Bramley's Seedling en de zoete variëteiten als de Zoete kroon, Zoete Pippeling, Dijkmanszoet, Zoete Bloemee. Bij de peren zijn de Juttepeer, Legipont, Winterjan, Zoete Brederode, Gieser wildeman, Clapp's Favourite, Conference en Zwijndrechtse Wijnpeer. Verder kwamen in elke boomgaard wel pruimenbomen voor, zoals de Dubbele Boerenwitte, Reine Claude, Eldense Blauwe en de Tsaar de Bellevin. Daarnaast kwamen er, in mindere mate, ook kwetsen voor die geteeld werden om in te maken. Tenslotte waren in het gebied enkele kersenboomgaarden, waarvan de laatste tot 1970 bij de Scherpenhof stond aan de rand van het dorp Terwolde.

Snoeien en ongediertebestrijding werd in de beginjaren meestal aan loonwerkers uitbesteed. Later werden die werkzaamheden vaak in eigen beheer uitgevoerd. Hier is de invloed van de fruitteeltvakschool in Terwolde merkbaar. Van 1937-1985 werd daar aan de Molenweg dit specifieke onderricht gegeven. De school beschikte in eerste instantie over een tuin met 1 ha appels en 1 ha peren. In 1940 werd hij uitgebreid met 1,5 ha kersen, morellen, pruimen en bessen. Nog later, in 1964, werd er maar liefst 5 ha bijgekocht. Dit perceel behelsde onder andere de 3,5 ha grote hoogstamboomgaard van de familie Rakhorst. Deze bongerd dateerde uit 1914. Hier vond je Lemoen, Notaris, Sterappel, Jacob Dirk, Zoete Campagne, Groninger Kroon en Brabantse Bellefleur. Als windscherm diende de Winterjan peer.

De boomgaard van de Terwoldse fruitteeltvakschool was uitgegroeid tot een echte proeftuin. In 1985 is hij verplaatst naar Zeewolde, terwijl hij eerder, in 1971, al was opgegaan in de Stichting Fruit- en Boomteeltproeftuin Midden-Nederland. Daartoe behoorden ook andere tuinen in Terwolde, alsmede in Geldermalsen, Kesteren en Lienden (laanbomen).

De eerste proeftuin in Nederland is in 1902 aangelegd in de provincie Zeeland. Men deed daar rassen- en bewaarproeven (gebruikswaarde onderzoek). Vanaf 1941 werd ook onderzoek gedaan naar andere beplantingssystemen, bijvoorbeeld het zogenoemde systeem van “wijkers” en “blijvers”. Bij dit systeem werden snel producerende rassen geplant tussen de bomen die uiteindelijk moesten blijven staan. De blijvers kwamen pas na 5-10 jaar goed in productie, en in de tussentijd kon van de wijkers toch geoogst worden. Wanneer de tijd daar was werden ze er tussenuit gekapt.

Verder werden diverse bestrijdingsmiddelen beproefd en deed men aan bestuivingsonderzoek. Daartoe had men de beschikking over een eigen bijenstal, waarbij het uitgangspunt 5 bijenvolken per ha was.

De relatief gunstige situatie (uiteraard met ups en downs), heeft voortgeduurd tot in de vroege 60-er jaren. In die periode kwamen de laagstambomen in zwang. Redenen waarom de productiekosten van hoogstamfruit te hoog werden, waren er vele. Het arbeidsloon steeg. In de landbouw heerste een algemene opvatting dat de productie (en daarmee de productiekosten) omhoog moest met behulp van meer kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen. Dan was er het OVO-drieluik (Onderwijs, Voorlichting en Onderzoek) dat kosten met zich mee bracht en kwam er concurrentie door de forse aanplanten in Zeeland en de Noordoost Polder.

De tijd van de rooipremies was aangebroken en de meeste boomgaarden werden dus geroid. Bovendien was het de tijd van de specialisatie en ontmenging waardoor op veel bedrijven niet meer werd herplant. Overigens werd in de provincie Limburg alleen rooipremie verstrekt onder de voorwaarde dat in het gezichts-

veld, b.v. langs de weg, enkele rijen hoogstambomen moesten blijven staan, iets wat in de IJsselstreek niet hoefde, maar voorzover bekend ook in andere streken niet een voorwaarde was. Of dat ook als resultaat heeft gehad dat daar nog meer restanten van hoogstambomen bewaard zijn gebleven, is ons niet bekend.

Een van de Verhalen van Teun

Er is een nieuw begrip ontstaan, verbrede landbouw. Maar eigenlijk is het helemaal niet nieuw, het bestond altijd al. Zo waren er in de tijd van de appelpuk altijd al landbouwers die in de herfsttijd, als er niet zoveel werk op het eigen bedrijf was, gingen plukken bij de fruittelers in de IJsselvallei. Sociaal gezien, prima werk en ook economisch een leuke aanwinst.

Zo ook onze Teun. 's Morgens vroeg melken en dan naar de pluk.

Eerst was dat nog in de hoogstamboomgaard maar later waren het de struiken, de laagstam. Het ging prima op die manier.

Tot op een keer de fruitteler last kreeg van spreeuwen. Dus werd een knalapparaat aangeschaft en voortaan elk kwartier, o schrik, alweer zo'n rotknal. Vooral onze Teun had de pest in dat ding en mopperde elke keer harder. Tot zijn maten, met wie hij werkte, zeiden: "Je moet hem laten stikken. Je hangt je pet ervoor en dan krijgt hij geen lucht meer en stikt hij." "Ja, ja, dat zal wel." zei Teun. "Wij hebben er geen last van, maar jij wel", zeiden zijn maten.

Na nog zo'n harde knal, liep Teun naar het apparaat en hing zijn pet ervoor. Die paste er precies overheen, heel strak. Ziezo. Vol verwachting klopt Teun's hart. Maar opeens: boem, een knal. "Hoe kan dat nou, daar snappen we niks van." zeiden de maten, toen ze samen gingen kijken. Alleen wat flarden van de pet hingen nog in de takken. Teun: "En hij was nog wel bijna nieuw!"

Gerrit van Werven, Vorchten

